

Komunikace v textu a s textem

Příhodně pojmenovaný XVI. svazek ediční řady pražské Karlovy univerzity Opera Facultatis philosophicae představuje nadstandardně připravený výběr významných

publikačních počínů prof. Aleny Macurové vydaných v letech 1974 až 2014¹. Výběr je reprezentativní především tím, že se zde jeho spoluautorům, P. Marešovi, R. Adamovi, K. Richterové, L. Saicové Římalové a I. Vaňkové, podařilo představit všechny podstatné tematické oblasti, v nichž se Alena Macurová profesně profilovala a dosud profiluje. Do svazku byly zahrnuty příspěvky věnované zejména otázkám komunikace a s tím související problematice komunikačních subjektů, recepci, interpretaci a porozumění textu, úskalím, jež přináší překlad jinojazyčných textů, nebo vývoji a teorii stylu.

Vybrané studie a články jsou uspořádány do šesti tematicky konzistentních celků, z nichž nejobsáhlejší je první oddíl *Texty, subjekty, komunikace*. K recepci a interpretaci uměleckého textu zde autorka přistupuje z „komunikačních“ pozic a hodnotí je jako zvrstvený a komplexní komunikační proces sui generis. Nutná „dvousměrnost“ komunikačního procesu se projevuje i v případě komunikace literární – a to jak ve smyslu recepce, jež představuje jednu ze základních socializačních recipientských aktivit, tak ve smyslu produkce, zejména při vytváření struktury uměleckých textů.

Pokud přistoupíme na autorčino pojetí recepce a interpretace literárního textu jako specifického komunikačního procesu, do popředí zájmu se nutně dostane otázka komunikačních subjektů. Jako základní přínos nejenom pro rozvoj teorie komunikace a textu, ale i pro inovativní pohled na interpretaci uměleckého textu vidíme právě její kategorizaci a klasifikaci subjektů komunikujících jak uvnitř textu (a v jeho rámci rovněž ztvárněných), tak subjektů vnětextových, tedy subjektů podávajících a přijímajících. Do textových struktur tak na jedné straně v prvním komunikačním pásmu vstupují subjekty produktora a receptora (přítomné v textu jako soubor psychických a sociálních dispozic determinujících tematickou i jazykovou výstavu sdělení) a narátora a adresáta (kteří jsou v textu pojmenováni, tematizováni a vystupují jako komunikačně aktivní entity); vedle nich se ovšem na druhé straně utváří i linie sekundární komunikační aktivity, v jejímž rámci vystupují jako komunikačně aktivní subjekty postavy literárního textu, jež se spolu s časoprostorem fikčního světa literárního textu stávají obsahovou složkou předávanou v rámci komunikace subjektů vnětextových. Právě tento komunikační model navržený a propracovaný právě Alenou Macurovou umožnil univerzální uchopení jakéhokoli komunikačně zvrstveného uměleckého textu a v podstatě se také stal osnovou jejích nejvýznamnějších badatelských počínů.

Nesporným přínosem vybraných studií je bezprostřední aplikace teoretických postulátů na autentické umělecké texty, a to jak na práce „klasiků“ české literatury, k nimž patří Jan Neruda, Vladislav Vančura či Eduard Bass, tak na žánr vědeckofan-

tastické či detektivní prózy. Bohatý dokladový materiál představuje jednoznačné osvětlení odborně fundovaných a recipientsky náročných teoretických postulátů, přináší ale také potřebu rozšířit analytický rámec i o další aspekty komunikační aktivity realizované v rámci sekundárního komunikačního pásma zasazeného do fikčního světa a časoprostoru uměleckého textu, a to o nástroje neverbální komunikace, jakými jsou např. různé kvality verbálního sdělování, anebo vědomá absence komunikační aktivity, tedy mlčení, pojmávané zde ovšem jako uvědomělý prostředek (ne)komunikace.

Specifickou oblast literární komunikace představuje recepce uměleckého textu, v tomto ohledu jsou významné příspěvky o aktualizaci textové výstavby jako prostředku aktivizace recepčních procesů, jež jsou ovlivňovány a determinovány narušováním očekávání spojených s výběrem a organizací výrazových prostředků i žánrových norem. Autorka si při práci s Vančurovým Rozmarným létem všímá nejenom těchto aktualizacích nástrojů, ale sleduje také způsoby, jakými podavatelský subjekt usměrňuje a řídí recepční aktivitu subjektu přijímajícího, a to jak v rámci komunikační aktivity postav, tak při využití metatextových komentářů a vysvětlivek.

Do druhé kapitoly jsou zařazeny texty věnované problematice překladu. Ten je zde vnímán jako specifická interpretační aktivita, která je spojena nejenom s „převáděním“ textů z výchozího do cílového jazyka, ale také s instruováním a ovlivňováním předpokládaného recipienta. Při procesu překládání se nemění pouze užitý kód, ale také komunikační kontext (a s tím pochopitelně souvisí také změna „kvalit“ recipientského subjektu). Interpretační aktivita zde získává další dimenzi – vedle cílového adresáta se interpretačně-recepční rámec rozšiřuje ještě o aktivitu překladatelského subjektu, který může být intencí např. v oblasti ideologického působení (jak autorka dokládá na příkladu Jungmannových odborných překladů), ale také v oblasti nutných kontextových adaptací. Uvědomění si kvalit předpokládaného receptora ovlivňuje překladatelský subjekt při vytváření úprav a při přetváření výchozího textu (jak autorka opět ukazuje na příkladu „převyprávění“ Defoeova románu Robinson Crusoe).

Otázkám širěji stylistickým jsou věnovány studie zařazené do třetí kapitoly. Autorka v samostatných příspěvcích sleduje vývoj vybraných žánrů komunikace zaměřené primárně na předávání věcných obsahů (konkrétně pracovního návodu a inzerátu) a sleduje, jakým způsobem se vnější aspekty komunikační situace, související jak s autorským subjektem, tak se změnou společenskou situací projevují ve způsobu výběru i uspořádání výrazových prostředků. Problém komunikace v nejrůznějších kombinacích časoprostorových vztahů přivádí autorku k problematice soukromé korespondence, a to jak korespondence obecně, tak konkrétně k listům Boženy Němcové.

Změny interpretačního rámce vyplývající z výrazného odstupu mezi časem produkce a recepce přináší i další otázky, konkrétně problematiku interpretačních limitů a omezení, jež tematicky propojuje studie zařazené do čtvrté kapitoly. Východiskem

¹ Alena Macurová, *Komunikace v textu a s textem*, Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2016, 466 s. ISBN 978-80-7308-659-9

pro navazující úvahy je otázka, jaké druhy textů současný recipient vyhledává, co vlastně čte, a nakolik lze právě z tohoto zjištění vyvozovat relevantní závěry. Autorka nejprve kriticky hodnotí kvalitu časopisů pro -náctileté, jež se snaží podbízet vkusu předpokládaných adresátů a postrádají ambice dosáhnout jakýchkoli kvalit, ať už v oblasti tematické a kompoziční či v oblasti výběru jazykových prostředků nebo způsobem grafické úpravy. Povrchnost a plytkost oddechové četby vedou ke zřejmé recipientské pohodlnosti a lenosti, jež se následně projevují i v neochotě vyvíjet jakékoli recepční úsilí při „konzumaci“ a interpretaci dalších žánrů krásné literatury. A právě tato pohodlnost či lenost jsou často reflektovány dalším „typem“ komunikačního subjektu, produktořem, jenž se snaží vyjít vstříc recipientskému vkusu a klasické literární texty přizpůsobuje a adaptuje na míru předpokládanému čtenáři. Autorka si klade provokativní otázku, zda tato aktivita povede ve svém důsledku k čtenářské negramotnosti, nebo zda naopak popularizace klasických děl může mít pozitivní efekt, neboť mladý čtenář tak bude čist „alespoň něco“ a zvýší se pravděpodobnost, že se ke kvalitní literatuře možná dopracuje později. Při práci s konkrétními adaptacemi dospívá Alena Macurová k závěru, že komunikační aktivita „mediátora“ původních sdělení vede (evidentně v důsledku projektování omezených kvalit recipientského subjektu do cílového textu) ke zřejmé simplifikaci sdělení, z původního textu jsou eliminovány internacionalismy či pojmenování jinak příznaková, zjednodušují se ale také syntaktické struktury a z textu je vynecháváno vše, co by čtenáře mohlo odvádět od hlavní dějové linie a brzdit rychlý spád. Na tomto místě bychom chtěli opět podtrhnout význam analytického rámce vybudovaného na klasifikaci a funkci subjektů literárního textu, jenž nám umožňuje z kvalit konkrétního komunikátu (de facto tedy adaptovaného literárního textu) konstruovat obraz předpokládaného čtenáře „oddechové“ literatury. Právě záměrné simplifikace či eliminace ukazují, že produktor svůj text adresoval recipientovi se zřejmými recepčními a interpretačními limity. Problematikou adaptací se Alena Macurová zabývá i v další studii věnované úpravám a metatextovým komentářům v textech Boženy Němcové. Sebe i čtenářů se autorka ptá, zda vlastně ještě čteme Němcovou, jestliže do komunikace mezi autorkou původních textů a čtenářem vstupuje další subjekt, úpravce či interpret, který opět v souladu s představou předpokládaného recipienta upravuje a pozměňuje původní originál. Úpravy skutečně v dřívějším období bývaly motivovány ideologicky, pro dnešní adaptace je naopak příznačná snaha text maximálně zjednodušit a přizpůsobit dětskému čtenáři. Do upraveného sdělení se tak promítá představa podavatele o značně omezených schopnostech recipienta „tady a teď“, který nedokáže aktivizovat vlastní zkušenostní kontext a pochopit složitější či méně obvyklé tvary slovesné flexe nebo složitější či archaické syntaktické konstrukce. Přínos takto orientovaného výzkumu spatřujeme mimo jiné i v závěrečné úvaze o tom, nakolik se podobné vycházení vkusu konstruovaného recipienta stává „medvědí službou“, která nakonec povede pouze

k vytváření limitů, jež budou recipienta omezovat v dalších recepčních aktivitách. Z „opačné strany“ pak na problematiku čtenářského subjektu Alena Macurová pohlíží ve třech studiích věnovaných způsobům recepce a interpretace klasických nerudovských textů v „zápisích z četby“ či v „čtenářských denících“ zveřejňovaných v prostředí současného internetu. Autorka tak znovu z pozměněné perspektivy ukazuje na zřejmé problémy současných čtenářů vyplývající z evidentní neschopnosti zvládnout text, který přesahuje jejich běžné a navyklé čtenářské strategie.

Pátá kapitola obsahuje studie věnované vývoji české stylistiky. Exkurz do historie Alena Macurová nezačíná tradičně ve dvacátých či třicátých letech minulého století v prostředí strukturní lingvistiky, ale o sto let dříve připomenutím principů *slowo-vědy* Ignáce Johana Hanuše. Již v jeho práci se totiž objevuje požadavek v podstatě funkčního rozlišení výrazových prostředků národního jazyka podle okolností realizované komunikace, je zřejmá snaha o postižení jejich stylových kvalit, zohledňuje se význam posluchače či čtenáře textu. Stylu a stylistice v pojetí českého strukturalismu je věnována samostatná studie, příznačně i zde autorka akcentuje zejména roli subjektu, jenž svou rolí v komunikačním procesu podmiňuje kvalitu a úroveň rozumění a porozumění smyslu. Hledání vazeb, afinit a podmínek mezi jazykem, stylem a smyslem textu pak Alenu Macurovou přivedly k představení metodologického aparátu univerzálně aplikovatelného na produkční, recepční i interpretační procesy obecně. Ve studii věnované svému učiteli Karlu Hausenblasovi autorka zdůrazňuje význam stylových kvalit komunikátu v procesu jeho interpretace a při konstruování jeho smyslu.

Poněkud odlišnou, nicméně neméně přínosnou a inspirativní oblast komunikační aktivity představuje Alena Macurová v poslední šesté kapitole věnované komunikaci neslyšících. Komunikace neslyšících je opět sledována komplexně, pozornost je věnována nejenom českému znakovému systému, jeho slovní zásobě a užívané terminologii, ale sledována jsou i specifika psaných textů produkovaných neslyšícími podavateli; autorka ovšem rozšiřuje záběr i do oblasti širšího komunikačního kontextu a věnuje se např. obecně pojatým otázkám soužití s touto komunitou. Ačkoli je tento oddíl ve struktuře celého svazku zařazen až na jeho konec, představuje podle našeho názoru právě takto orientovaný výzkum významný zdroj inspirace a je určitou výzvou pro další bádání v oblasti, jež stále stojí spíše na okraji zájmů lingvistických výzkumů.

Každá z výše zmíněných tematických oblastí má zřejmý potenciál a představuje inspirační zdroj pro další čistě lingvistický i širěji pojatý textologický či komunikační výzkum. Tím, že se autorce podařilo vytvořit metodologický rámec univerzálně aplikovatelný na nejrůznější typy textů, dokázala si vytvořit vhodné východisko pro analýzu a interpretaci široké škály komunikačních situací. Při práci s autentickými texty navíc dokázala, že tento analytický aparát nepředstavuje zakonzervovanou a neměnnou strukturu, ale že ho lze přizpůsobit kvalitám a charakteru subjektů konkrétního komunikačního aktu; do metodologického vzorce lze navíc dosazovat různé

proměnné, a tak jej lze použít nejenom při sledování samotného komunikačního procesu, ale také při konstruování obrazu předpokládaných účastníků komunikačního aktu.

Strukturovaný výběr z prací Aleny Macurové je tak podle našeho názoru vhodným východiskem nejenom pro specifický způsob interpretace literárního textu, ale také pro hledání a nalézání jeho smyslu.

Jindřiška Svobodová, Olomouc